

Lendvai L. Ferenc

A gondolkodó magányossága

Minden szempontból visszautasíthatatlan, ám ugyanakkor szinte lehetetlen munkával bízott meg a Nyíri-Festschrift szerkesztője, amikor fölkért a kötet beköszöntőjének megírására. Csak nagyon nehezen tudom (ha egyáltalán tudom) függetleníteni magamat ugyanis ama tudományos megtiszteltetés tényétől, hogy Nyíri Kristóf eddigi egyetlen szerzőtársa lehettem, miként ama személyes megtiszteltetés tényétől is, hogy én lehettem a tanúja esküvőjén a bájos Ilona asszonnyal, aki azóta is mellette áll mint társa és segítője. A továbbiakban mégis megkísérlem egy szubjektív elfogultságtól mentes szellemi portré fölrajzolását az ünnepeltről – bár helyenként személyes emlékeimre is támaszkodni fogok.

A most hatvanéves magyar filozófus, Nyíri J. Kristóf, vagy ahogyan Magyarországon kívül jobban ismerik a nevét, J. C. Nyíri, voltaképpen magányos gondolkodónak tekinthető. Ez a helyzet valójában már pályakezdésében megmutatkozik. Nyíri pályája a hatvanas évek végén indult, amikor megismerkedtünk és hosszú évekig tartó együttműködésünk megkezdődött. A magyar filozófiai életben akkortájt éppen egy hatalmas átalakulás zajlott. A magyarországi gazdasági reformkísérletek és a politikai helyzet egyfajta, ezzel együtt járó enyhülése következtében lehetővé vált a dogmatikus marxizmus addigi hegemoniájának megtörése, legalábbis a budapesti Eötvös Egyetemen. Ez akkor nagymértékben összefüggött azzal, hogy az addig „revizionistaként” kiátkozott Lukács Györgyöt (és tanítványait) a hatalom akceptálni kezdte, 1971-ben bekövetkezett haláláig egyre növekvő mértékben.

Általánosan ismert, hogy Lukács György volt a magyar filozófia történetének egyetlen olyan alakja, aki az egyetemes filozófiatörténetben is szerepet játszott, s bár korábbi nagy népszerűsége mára lehanyatlott, valamilyen szerepet alkalmasint mindig is fog játszani benne. Az elmúlt fél évszázadban gyakorlatilag minden, valamennyire is jelentős magyar filozófus (a legfiatalabb generációt már leszámítva) Lukácstól indulva és hozzá viszonyulva határozta meg magát és helyét a filozófiában – Nyíri azonban nem. Jóllehet természetesen ismerte és földolgozta Lukács műveit, s több cikket is megjelentetett Lukács elméletéről és annak különböző fejlődési periódusairól, továbbá hatalmas filológiai munkával mintaszerűen sajtó alá rendezte Lukács Dosztojevskij-kéziratait, s egy viszonylag nem régi (1998-as) megnyilatkozásában hangsúlyosan kiállt Lukács időszerűsége mellett, az ő filozófiáját nemigen lehetne a Lukács-iskola (vagy iskolák) valamely, akár másodlagos áramlatának viszonylatrendszerében meghatározni. Az idős, végül torzóban maradt *Ontológiáján* dolgozó mester egy ízben fogadta ugyan Nyírit, s a beszélgetés során föl is figyelt az ifjú pályatárs megjegyzésére „a matematikai ész kritikájáról”, ám ez – amint egy 1972-es cikkéből kiderül – nem jelentette Nyíri csatlakozását az egyébként általa persze nagyra becsült *opus postumum* ontológizáló világszemléletéhez.

Filozófiai érdeklődésének és gondolkodásának egészen korai és eredendő megalapozása ugyanis az volt, hogy eredetileg matematikát tanult a budapesti egyetemen, s mint matematikus találkozott először Kant filozófiájának eszméivel. Amint később elmondta, ez az élmény indította el a filozófiával való elmélyültebb foglalkozás útján. Kant filozófiájáról már korán (1969-ben) megjelentette első írását, továbbá egy e szempontból is fontos recenziót Wilfrid Sellars *Science and Metaphysics* című könyvéről (1970). Ezekben s a későbbiekben írt Kant-tanulmányokban is Nyíri az átfogó és sokoldalú kanti filozófiának több oldalához is kapcsolódott: a metafizikai, az ismeretfilozófiai és az etikai vonulathoz egyaránt. E témák mindegyikéhez kötődően jelentek meg írásai, melyek közül a „Filozófiai etika: túl jön és rosszon?” (1970) a kategorikus imperatívusz problémájának alighanem egyik legkitűnőbb elemzése. A legnagyobb hangsúlyt azonban, az ismeretfilozófiai tematikához kapcsolódóan, egyre inkább a nyelvfilozófia kérdései kapták a pályakezdő Nyíri munkásságában. Első komoly visszhangot kiváltó nyelvfilozófiai írása még 1968-ban megjelent, s ezt a továbbiakban számos újabb követte. Ebben szerepet játszott az is, hogy filozófiai tanulmányai során Nyíri a legtöbbet attól a Márkus Györgytől tanult, aki közvetlenül nem volt ugyan Lukács György tanítványa (bár tagja volt az ún. Budapesti Iskolának, melyet jórészt Lukács-tanítványok alkottak, akik az idők során aztán egyre messzebbre távolodtak el mesterük alapeszméitől), mégis talán a legtöbbet ő őrizte meg Lukács klasszikus filozófiai tradíciójából. Márkus alapvető munkái és gondolatai a modern filozófia történetéről jelentősen befolyásolták Nyírit abban, hogy érdeklődése a továbbiakban a neopozitívizmus, az analitikus filozófia, általában a XX. század filozófiájának ún. „nyelvi fordulata”, valamint kiemelten Ludwig Wittgenstein filozófiájának földolgozása felé fordult.

Volt ugyanakkor Nyíri pályakezdésének egy olyan összetevője is, amely – bizonyos fokig és inkább távolabbról – kapcsolódik a lukácsi tradícióhoz. Kétségtelen, hogy filozófiatörténeti írásaiban, így már első nagyobb Wittgenstein-tanulmányában (1971), majd későbbi kismonográfiájában (1983), továbbá kapcsolódó eszmetörténeti írásaiban is, megjelenik egy határozottan szociologizáló, vagy ha úgy tetszik, tudásszociológiai szemlélet. Nos, ha a magyar filozófia történetében kimutatható egy – hogy úgy mondjuk – „nemzeti” sajátosság, akkor az alighanem a szociologizáló-tudásszociológiai vonulat. Ennek legismertebb megnyilvánulása természetesen Mannheim Károly tudásszociológiája, de valójában éppúgy megvan már a fiatal Lukács műveiben – így mindenekelőtt a modern drámáról írt könyvében – is, hogy ott később lassanként a kultúrkritikába forduljon át. Ennek a korai lukácsi gondolatvilágnak egy későbbi kifejlődése és kibontakozása azután Hauser Arnold művészetfilozófiája és művészetpszichológiája, mely a pályakezdés éveiben komoly hatást tett Nyírire is. E szemlélet jegyében írtuk meg *A filozófia rövid története. A Védáktól Wittgensteinig* című könyvünket (1974), melynek előszava a mű törekvéseivel az egyik „módszertani példaként” nevezi meg Hauser elméletét. A könyvet megküldtük a Londonban élő (és később Magyarországra mondhatni meghalni hazatérő) Hausernak, aminek eredményeképpen Nyíri elkészíthetett az idős művészetfilozófussal egy kétrészes, hosszú és konzsenziális interjút (1976) a Magyar Televízió megbízásából.

Mindezen ösztönzések és kezdeményezések fokozatosan, de folyamatosan és egyre határozottabban vezettek el Nyíri két tudásszociológiai és ideológiakritikai könyvéhez az Osztrák–Magyar Monarchia eszmetörténetéről: az első könyv, *A Monarchia szellemi életéről* 1980-ban, a második, az *Európa szélén magyarul* 1986-ban, németül 1988-ban (*Am Rande Europas*) látott napvilágot. Ezek az iker-kötetek Nyíri koráb-

bi, folyóiratokban magyarul és németül megjelent tanulmányait komponálták egységes szemléletű egészszé, felölelve a dualizmuskori Ciszlajtánia és Transzlajtánia számos filozófia- és eszmetörténeti alkotójának munkásságát, és végül átfogó képet adva így az egész, gyakran Kelet-Közép-Európának nevezett, közelebről és tudományosan azonban meghatározhatatlan térség – a kiváló magyar történész, Hanák Péter kifejezésével egy „imaginárius régió” – sajátos kultúrhistoriai, sőt történelemfilozófiai helyzetéről. Nyíri egyik résztanulmánya Ehrenfelsről a „Geschichtstypologische Bemerkungen zur böhmischen Frage” címet viseli: ahol is az embernek óhatatlanul a kiváló cseh filozófus, Karel Kosík szavai jutnak eszébe arról, hogy a kultúrhistoriában és a történelemfilozófiában mindig a „német szellemről”, az „orosz lélekről” és a „cseh kérdésről” szoktak beszélni... Ezeknek a tanulmányoknak a megírása során Nyíri folyamatosan beleütközött a tradicionalizmus és a konzervativizmus problematikájába. Első cikkét a tradicionalizmusról, Wittgenstein kapcsán 1975-ben, a konzervativizmusról pedig, ugyancsak Wittgenstein kapcsán 1978-ban írta meg. Ezeket az írásokat azután további földolgozások követték más osztrák és magyar gondolkodókkal kapcsolatban: így foglalkozott Nyíri a tradicionalizmus és a konzervativizmus problémáival „Eötvös-től Musilig” és „Hofbauertől Hayekig”. Elméleti megközelítésben és átfogó jelleggel talán a „Hagyomány és gyakorlati tudás” (1986) az első írása, mely e témakörrel foglalkozik, majd ezt követi „A hagyomány filozófiájához” című tanulmány (1988), és még több másik, mely tematika összefoglalása azután az ugyancsak *A hagyomány filozófiája* címmel megjelent kötet (1994). E tematikához kapcsolódott továbbá, meglehetősen természetességgel, a közösségek, és jelesül a nemzeti közösségek problémakörének vizsgálata. E témakör első jelentkezése természetesen a Gumpłowicz–Masaryk tanulmányban (1976) található, elméleti megközelítésben pedig először a „Nemzettudat és nyílt társadalom” (1979) és a „Nemzettudat és nemzeti közösség” (1981) című tanulmányokban jelenik meg. A nyolcvanas években tehát hangsúlyváltás jelentkezik Nyíri munkásságában: a nagyjából hasonló tematikán belül a tudásszociológiai szemlélet bár megmarad, de háttérbe szorul, s helyette az egyébként addig is jelenlévő ideológiakritikai mozzanat kerül előtérbe. E tematika, illetve problémakör lezáró összefoglalásának talán az először 1988-ban megjelent írása tekinthető, „A szociológizáló ismeretelmélet gyökereihez”.

A tradicionalizmussal és konzervativizmussal, a közösségekkel és nemzeti közösségekkel foglalkozó írások sora után és mindennek nyomán, végül egy újabb hangsúlyváltás történik Nyíri munkásságában a nyolcvanas évek végétől és a kilencvenes években, amikor a kommunikáció és az informatika, a világháló és az információs társadalom problémái kerülnek gondolkodásának előtérbe – nagyjából egy időben és párhuzamosan Steven Toulmin hasonló irányú kérdésfelvetéseivel, ám tőlük függetlenül. Persze a korábbi nyelvfilozófiai tematika, s kiváltképp Wittgenstein „nyelvjáték”-elméletének recepciója bizonyos értelemben fölfogható az újabb témaváltás előzményének, s ennyiben akkor nyilván jelen van itt a folytonosság mozzanata is, azonban radikálisan új megközelítésmódban. *A filozófia rövid története* 4. kiadásának „Huszonkét év múltán” alcímű utószavában (1995) a következőket olvassuk: „Ha ma íránk ezt a könyvet, sok mindent ugyan másképp íránk meg, de nem mindent. [...] Néhány esztendő óta [...] Nyíri [...] a különböző szintű és jellegű technológiák közül a történetileg egymásra következő s egymásra torlódó *kommunikációs technológiák* – az elsődleges szóbeliség, az írás és kivált az alfabetikus írás, a könyvnyomtatás, az elektronikus kommunikáció – determináló hatásait állítja előtérbe: a kommunikációs technológiák a gondol-

ködésnek közvetlen formálói s nem csupán közvetett meghatározói.” A másodlagos szóbeliség és a képi kommunikáció problémáinak előtérbe állításánál Nyírit – a többször hivatkozott Ong és Havelock mellett – Wittgensteinnak még számos, így például a hangosfilmre vonatkozó eszmefuttatása is befolyásolhatta, vagy akár Hauser gondolata arról, hogy a XX. század művészete „a film jegyében” áll.

E fordulat első hangsúlyos jelentkezései Nyírinek a „Wittgenstein and the problem of machine consciousness” és a „Marxi témák az információ korában” című írásai (1989). Az utóbbi már csak azért is rendkívül érdekes és figyelemreméltó, mert szerzője korábban is legfőljebb csak valamely igen általános értelemben volt „marxistának” nevezhető: nagyjából abban az értelemben, ahogyan Hauser is lehetségesnek tartotta a szociologizáló, ún. „történelmi materialista” módszer elfogadását anélkül, hogy ezzel elfogadta volna a marxi elmélet vagy éppen a marxista mozgalom politikai követelményeit. (Magyarországon egyébként is – mint éppen Nyíri egy szellemes formulával rámutat – a marxisták már a nyolcvanas években „elnyomott többséggé” lettek, s így a fordulat a magyar filozófiában már a politikai rendszerváltás előtt végbement: amely folyamatban persze az ő saját tevékenységének is nyilvánvaló szerepe volt.) Ebben a cikkben viszont arra mutat rá, hogy Marx elméletének némely utópisztikus-eszkatologikus vonatkozása a mai helyzetben időszerű konzekvenciák levonására adhat alkalmat: hogy tudniillik a számítógépek és a világháló általános elterjedése legalábbis elvi lehetőséget teremt az elidegenedéstől mentes, tudásalapú alkotómunka és a valódi közösségek – Marx által persze éppen csak megsejtett módokon történő – kialakulására, illetve kifejlődésére.

Az azonban, hogy Marx-cikkében Nyíri az utópisztikus és eszkatologikus mozzanatok időszerűségét emeli ki, valójában nem adhat okot a csodálkozásra. Nyíri hagyományos rokonszenve a tradicionalizmus és konzervativizmus iránt ugyanis sohasem jelentett szimpátiát a politikai jobboldaliság bármely változata iránt. Egy nevezetes, „Hagyomány és bürokratikus folklor” című cikkében (1992) ugyanolyan energikusan kapasítja el, hogy a filozófiát jobboldali politikai eszmék szolgáltatójává tegyék (s ezzel kapcsolatban itt egyenesen az „osonó ellenforradalom” kifejezést használja), mint ahogyan elutasítja természetesen a politikai baloldal hasonló kísérletét is. A Nyíri által valóban akceptált tradicionalizmus és konzervativizmus lényegi mozzanata ugyanis valójában a *vallási* értékek föltétlen tisztelete, mely egész *oeuvre*-jén bűvópatak-szerűen húzódik végig. Ha ezt nem tudnám személyes beszélgetéseinkből is (így főleg *A filozófia rövid története* megírása és a marxizmus történelemfölfogásához való akkori sajátos kapcsolódásunk folytán), írásaiból akkor is egyértelműen ki tudnám mutatni. A motívum egészen világosan megjelenik azután már 1989-es, *Keresztút* című kötetének címében: ez a szó ugyanis a magyarban kettős értelmű, és nemcsak útkeresztződést, de keresztvitelt is jelent. A világháló közösségteremtő képességének számbavétele Nyírit arra a gondolatra is indítja, hogy rámutasson: „[...] nemcsak az őskor őserdeiben, hanem az Internet dzsungelében is van félelem és alázat, tehetetlenség és boldogság; nem látom be, hogy a mai elektronikus-posztmodern kortól miért kellene minden további nélkül megtagadnunk proto-vallásos érzések fölbresztésének potenciálját. [...] Ám gyanítjuk, hogy mind a társadalmi munkamegosztásnak, mind az emberi tehetség egyenlőtlen megosztásának bizonyos *hierarchiák* keletkezéséhez kell vezetnie még a legdemokratikusabb közegben is; sejtjük, hogy valamiféle szilárd pontok nélkül a hypertextuális kommunikáció folyamatában sem jutunk előre; kötöttsé-

gekre és gyökerekre a virtuális világ nagy szabadságának közepette is vágyódunk [...]” („Számítógéphálózat és vallásos individualizmus” 1996).

A „Hagyomány és bürokratikus folklor”-hoz készített utóiratban Nyíri számba veszi a mai filozófiában (általában és a magyar filozófiai életben) uralkodó áramlatokat: az analitikus, a hermeneutikai és a posztmodern filozófiai iskolákat. Saját álláspontja – kisebb és inkább esetleges egybeesések ellenére – nem egyezik meg egyik fölsorolt állásponttal sem. Nyíri szerint – és felfogása kifejtésekor csak kevés, hasonló törekvésűnek érzett alkotóra hivatkozik, ezek: Wilfrid Sellars, Max H. Fisch és Márkus György – egy „józan metafizikai programra” lenne szükség, mely megmutathatná, „hogyan lehet a filozófia, még Marx és Freud után is, több a pusztá ideológiánál, s hogy hogyan lehet, még Wittgenstein után is, több a pusztá terápiánál”. Valójában egy magányos gondolkodó vívja itt harcát a klasszikus filozófiai hagyomány értékeinek átmentéséért és egyben a klasszikus „nagy filozófiák” önpusztító tévútjainak elkerüléséért, a filozófia tudományos megalapozottságáért éppúgy, mint a vallási értékeknek a filozófiában való megőrzési lehetőségeiért. Másként szólva: egy nem pusztán formális vagy éppen filológiai analíziseket folytató, hanem tartalmi elemzéseket nyújtó, továbbá nem pusztán szubjektivistikus, hanem objektív kiindulópontokra támaszkodó, végezetül pedig nem afféle köldöknéző és szörszálhasogató, de gyakorlati és etikai következményekhez is támpontokkal szolgáló filozófiáért – egy olyan „posztmodern” korszakban, amelyben a közismert szlogen szerint *anything goes*, s amely így nyilvánvalóan nem a filozófia kora, ahogyan nem kora természetesen az eposznak, a freskófestészetnek vagy az oratóriumoknak sem.

Nyírinek az új kommunikációs technikák elméleti elfogadtatása és gyakorlati elterjesztése érdekében az elmúlt évtized során kifejtett szenvedélyes tevékenysége nem személyes mánia vagy egyéni hobbi. Az a mély meggyőződés és küldetéstudat hatja át, hogy a „másodlagos szóbeliség” elterjedése emberibb és közösségibb viszonyokat fog majd teremteni, mint a jelenlegiek. Ám a világháló interperszonális kapcsolatrendszere persze csak lehetőség a valódi perszonális kapcsolatok szélesebb körű és hatékonyabb kiépítéséhez. Ahhoz képest, hogy a szobámban könyvet vagy újságot olvasok, nyilvánvaló interaktív előrelépés, ha a számítógép előtt ülve belépek egy internetes fórumra vagy az e-postát használom villámgyors üzenetek váltására, szinte már az élőbeszéd sebességét és közvetlenségét közelítve. Amde mégis – írja említett, a számítógép-hálózatról szóló cikkében Nyíri – „meggyőző érvek fogalmazhatók meg a tekintetben is, hogy az elektronikus interakciót végső soron újra meg újra ki kell egészíteniük, sőt helyettesíteniük kell a valóságos-fizikai világ interakcióinak”.

Az élőbeszéd személyességének és szuggesztivitásának, kapcsolatteremtő képességének és meggyőző erejének szemléltetésére Nyíri számos példát hoz föl, többek között mondjuk Pál apostoltól vagy Luthertól. Hasonlóképpen meggyőző példákat tudhat fölhozni a képi kommunikáció hatékonyságára, a középkori falfestményektől a mobil képi üzenetekig. Egészítsük ki ezt most még egy példával: professzor és tanítvány személyes viszonyának példájával, s akár konkrétan Nyíri professzort idézve itt föl. Hogy Nyíri milyen briliáns és szuggesztív, szinte művészi képességekkel bíró előadó, azt mindenki tudja, aki csak egyszer is hallotta őt – és ez nemcsak a tudományos konferenciák előadásaira érvényes, de egyetemi kurzusaira is, melyekben ugyanúgy megnyilvánul hihetetlen alaposágú és aprólékos precizitású fölkészültsége, mint írásaiban, melyek tudományos jegyzetapparátusában ez természetesen nyomon is követhető. Éppígy mindkét helyen ott van tudományos lelkiismeretessége is. Egy ízben tanú-

ja voltam, amikor Nyíri, még fiatal oktatóként, úgy elemezte hallgatóinak Wittgenstein *Tractatus*át, hogy a mű szerkezetének megértéséhez az egyes tételek wittgensteini kifejtésének folyamatát szinte lekottázta: vagyis képi úton segítette az absztrakt-elméleti megértést. S ugyancsak az említett Wittgenstein-szeminárium egyik órája előtt még hosszasan meditált egy addig általa pedig már többször is átgondolt, ám kétségkívül nehezen eldönthető kérdésen, hogy ti. vannak-e a *Filozófiai vizsgáldások* vonatkozó helyének álláspontja szerint „egyszerű tárgyak” – ebből azonban az óra hallgatói természetesen mit sem vettek észre, hiszen ők már az elemzőmunka pedagógiailag egységessé komponált és lekerekített végeredményét kapták.

Nyíri Kristóf már eddig is számos nagyszerű tanulmánnyal ajándékozta meg olvasóit, tanítványait és híveit. (És pedagógusi, valamint könyv- és folyóirat-szerkesztői, illetve tudományszervezői tevékenységét akkor még nem is említettük.) Minden bizonynyal joggal várhatunk tehát még tőle olyan újabb műveket, amelyek tartalmazzák majd mindazt, ami nagy gondolkodói tehetségének és lenyűgöző filozófusi fölkészültségének értékeként még benne rejlik. Végül is csak hatvan éves.